

BOLALIK DAVRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Fargʻona pedagogik mahorat markazi

“Maktabgacha, boshlangʻich va maxsus taʼlim kafedrası

professor-oʻqituvchisi Nurmatova Nargis

Annotatsiya: Ushbu maqola bolalik davri psixologiyasining asosiy tushunchalari, inson rivojlanishining muhim bosqichlari va ularning psixologik xususiyatlarini yoritadi. Kognitiv, ijtimoiy-emotsional, jismoniy va til rivojlanishi kabi asosiy yoʻnalishlar tahlil qilinib, taniqli psixologlarning nazariyalari bilan boyitilgan. Maqolada maktabgacha taʼlim tashkilotlari (MTT) va umumtaʼlim maktablari kontekstida bolalik davri psixologiyasi bilimlarining amaliy ahamiyati, xususan, “bola shaxsiga yoʻnaltirilgan taʼlim” tamoyillarini amalga oshirishdagi oʻrni atroflicha koʻrib chiqiladi. Maqola pedagoglar, psixologlar, ota-onalar va bolalar taʼlimi bilan shugʻullanuvchi mutaxassislar uchun moʻljallangan.

Kalit soʻzlar: Bolalik psixologiyasi, inson rivojlanishi, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, Piage, Vigotskiy, Erikson, maktabgacha taʼlim, taʼlim psixologiyasi, individual yondashuv.

Bolalik davri – inson hayotining eng muhim va shakllanuvchi bosqichidir. Bu davrda shaxsning poydevori, uning kelajakdagi rivojlanishining asosiy yoʻnalishlari belgilab olinadi. Bolalik davri psixologiyasi – inson rivojlanishini tugʻilishidan to balogʻat yoshigacha boʻlgan barcha bosqichlarda oʻrganuvchi fan boʻlib, bolalarning kognitiv, emotsional, ijtimoiy, jismoniy va nutqiy oʻzgarishlari, shuningdek, ularning atrof-muhit bilan oʻzaro taʼsirini tahlil qiladi. Ushbu bilimlar pedagoglar, ota-onalar va bolalar bilan ishlaydigan barcha mutaxassislar uchun bolani chuqurroq tushunish, ularning ehtiyojlariga moslashish va optimal rivojlanishlari uchun sharoit yaratishda fundamental ahamiyatga ega.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimiga berilayotgan e’tiborning kuchayishi bilan "bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim" konsepsiyasi markaziy o‘rin egallamoqda. Ushbu yondashuv bolaning individual xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olishni talab etadi, bu esa bolalik davri psixologiyasini chuqur bilishni taqozo etadi.

Bolalik davri psixologiyasining asosiy yo‘nalishlari

Bolaning har tomonlama rivojlanishini tushunish uchun psixologiya bir nechta asosiy yo‘nalishlarni o‘rganadi:

1. Jismoniy rivojlanish: Bolaning tana tuzilishi, motor ko‘nikmalari (yurish, yugurish, mayda motorika), sezgi organlari va miyaning rivojlanishi. Bu yo‘nalish bolaning dunyoni qanday his qilishini va unga qanday ta’sir qilishini belgilaydi.

2. Kognitiv (bilish) rivojlanish: Fikrlash, xotira, diqqat, tasavvur, muammolarni hal qilish va bilimlarni o‘zlashtirish qobiliyati. Shveysariyalik psixolog Jan Piage kognitiv rivojlanishni sensor-motor, operatsiyadan oldingi, konkret operatsiyalar va formal operatsiyalar bosqichlariga bo‘lib, bolalar bilimlarni faol ravishda qanday konstruksiya qilishini ko‘rsatdi. Rus psixologi Lev Vigotskiy esa ijtimoiy-madaniy omillarning bilish jarayonlaridagi hal qiluvchi rolini, "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasini ilgari surdi.

3. Ijtimoiy-emotsional rivojlanish: Hissiyotlarni tushunish va boshqarish, o‘zgalar bilan muloqot qilish, do‘stlik, empatiya, o‘zini anglash va shaxsiy o‘ziga xoslikning shakllanishi. Erik Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasi bolaning hayoti davomida boshdan kechiradigan sakkizta inqiroz va ularning shaxsiyat shakllanishiga ta’sirini tushuntiradi (masalan, go‘daklikdagi ishonchga qarshi ishonchsizlik, maktabgacha yoshdagi tashabbuskorlikka qarshi aybdorlik).

4. Til rivojlanishi: Nutqni tushunish (passiv nutq) va ifodalash (aktiv nutq), lugʻat boyligi, grammatik qoidalar, kommunikativ koʻnikmalar. Til insonning ijtimoiy oʻzaro taʼsiri va bilishining asosiy vositasidir.

5. Axloqiy rivojlanish: Yaxshi va yomonni farqlash, adolat tushunchasi, vijdon va qadriyatlarning shakllanishi. Lourens Kolberg axloqiy rivojlanishni turli bosqichlarga ajratib, bolaning axloqiy meʼyorlarni qanday oʻzlashtirib borishini taʼrifladi.

Bolalik davrining asosiy bosqichlari va xususiyatlari

Bolalik davri bir necha bosqichlarga boʻlinadi, har birining oʻziga xos psixologik xususiyatlari mavjud:

- Goʻdaklik davri (tugʻilishdan 1 yoshgacha): Bu davrda bola dunyoni asosan sezgi organlari va harakatlari orqali oʻrganadi. Asosiy ehtiyoj – xavfsizlik va gʻamxoʻrlik. Ona bilan mustahkam bogʻliqlik (atajment) shakllanadi.

- Ilk bolalik davri (1 yoshdan 3 yoshgacha): Nutqning jadal rivojlanishi, mustaqillikka intilish (“men oʻzim” davri), oʻyin faoliyatining boshlanishi kuzatiladi. Bola dunyoni faol tadqiq etadi.

- Maktabgacha yosh (3 yoshdan 6-7 yoshgacha): Tasavvur va ramziy fikrlash rivojlanadi, rol oʻyinlari yetakchi faoliyatga aylanadi. Bola oʻzini jamoa aʼzosi sifatida his qilishni boshlaydi, ijtimoiy koʻnikmalar shakllanadi. Eriksonning “Tashabbuskorlikka qarshi aybdorlik” inqirozi bu bosqichga toʻgʻri keladi.

- Kichik maktab yoshi (6-7 yoshdan 10-12 yoshgacha): Oʻquv faoliyati yetakchi faoliyatga aylanadi, mantiqiy fikrlash rivojlanadi, bolaning ijtimoiy doirasi kengayadi. “Mehnatsevarlikka qarshi quyi hislar” inqirozi bu davrda bolaning oʻqish va ijtimoiy muvaffaqiyatlariga taʼsir qiladi.

Taʼlim-tarbiya jarayonidagi amaliy ahamiyati

Bolalik davri psixologiyasini bilish, ayniqsa maktabgacha ta'lim tashkilotlari (MTT) va maktablarda "Bola shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim" tamoyilini amalga oshirishda bebaho ahamiyatga ega:

1. Individual yondashuv: Har bir bolaning yoshiga, rivojlanish bosqichiga va individual xususiyatlariga mos keladigan o'quv-tarbiya dasturlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Tarbiyachi va o'qituvchi bolaning qiziqishlari, kuchli va zaif tomonlarini inobatga olgan holda faoliyatni tashkil etadi.

2. Optimal ta'lim muhitini yaratish: Bolalarning jismoniy, kognitiv va ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga mos keladigan xavfsiz, rag'batlantiruvchi va interaktiv muhitni yaratishga yordam beradi. Masalan, maktabgacha ta'limda sensor burchaklar, rol o'yinlari maydonchalari, ijodiy faoliyat uchun materiallar muhimdir.

3. Rivojlanishdagi muammolarni erta aniqlash: Bolaning rivojlanishidagi mumkin bo'lgan kechikishlar yoki o'ziga xos ehtiyojlarni (masalan, nutq rivojlanishidagi muammolar, xatti-harakatdagi o'zgarishlar) erta bosqichda aniqlash va tegishli yordam (korreksion-pedagogik, psixologik) ko'rsatish choralarini ko'rish imkonini beradi.

4. Ota-onalar bilan samarali hamkorlik: Ota-onalarga bolalarining yosh xususiyatlari, ehtiyojlari va rivojlanish bosqichlari haqida ma'lumot berish, ularga farzandlarini tarbiyalashda psixologik jihatdan to'g'ri yondashuvlarni tavsiya etish. Oilaviy muhitning bolaga ta'sirini tushunish.

5. Pedagogik malakani oshirish: Tarbiyachi va o'qituvchilarni bolaning rivojlanish qonuniyatlari, yosh psixologiyasi, inqirozli davrlar va ularni bartaraf etish usullari haqida bilimlar bilan qurollantirish. Bu ularning kasbiy mahoratini oshirishga xizmat qiladi.

6. Ijtimoiy-emotsional intellektni rivojlantirish: Bolalarda hissiyotlarni tan olish, ularni boshqarish, o'zgalar hissiyotlariga nisbatan empatiya ko'rsatish va

samarali muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirish uchun psixologik asos yaratadi.

Bolalik davri psixologiyasi bolani nafaqat individual mavjudot sifatida, balki ijtimoiy-madaniy muhitning faol ishtirokchisi sifatida ham tushunishga imkon beradi. Ushbu fan bolaning barkamol shaxs bo'lib yetishishida zarur bo'lgan barcha omillarni qamrab oladi. Pedagoglar, ota-onalar va jamiyat vakillari bu bilimlarni qo'llash orqali bolalarga sifatli ta'lim va tarbiya berish, ularning salohiyatini to'liq ochish va kelajakda jamiyatga foydali, barkamol avlodni voyaga yetkazishga o'z hissalarini qo'sha oladilar. "Bola shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim" konsepsiyasining muvaffaqiyati bevosita ushbu psixologik bilimlarni amaliyotga tatbiq etishga bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori. (Asosiy normativ hujjat sifatida albatta ko'rsatilishi kerak)
2. Karimov I.A. (yoki boshqa mahalliy avtor). Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat, 20XX. (Ma'naviy tarbiyaga oid umumiy adabiyot)
3. Tojiyeva M.M. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. Toshkent: Fan, 20XX.
4. Piaget J. Psixologiya i pedagogika. Moskva: Progress, 1969. (Rus tiliga tarjima qilingan)
5. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. Moskva: Eksmo, 2005. (Rus tiliga tarjima qilingan)

6. Erikson E.H. Childhood and Society. New York: W.W. Norton & Company, 1963. (Asli inglizcha, ko'plab tillarga tarjima qilingan)

7. Davletshin M.G. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. Toshkent: Yangi asr avlodi, 20XX.

8. Xasanboyev J.J. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Toshkent: O'qituvchi, 20XX. (Pedagogik asoslarni qamrab olgan)